

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi
ISSN: 2630-600X

VASAD

Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi - Yıl / Year: 2020 - Sayı / Issue: 5 - Sayfa/Page: 7-20
Makale Bilgisi / Article Info / Geliş/Received: 15.02.2020 / Kabul/Accepted: 15.06.2020
Yayın Tarihi/ Date Published: 28.06.2020

Atıf/Citation: Örçen Güler, İ.& Turan, A. (2020). Kentsel Çevresel Adalet ve Kent Planlaması İlişkisi.
Vankulu Sosyal Araştırmalar Dergisi, 5, 7-20

Araştırma Makalesi / Research Article

İlke ÖRÇEN GÜLER

Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü
orcenilke@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8755-609X

Abdulmenaf TURAN

Prof. Dr., Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi,
Kamu Yönetimi Bölümü
menafturan@hotmail.com
ORCID: 0000-0001-7536-7630

Kentsel Çevresel Adalet ve Kent Planlaması İlişkisi* *Urban Environmental Justice and Urban Planning Relationship*

Öz

Çevresel adalet, çevresel kaynakların kullanımında insan doğa ilişkisine ve çevre sorunları nedeniyle ortaya çıkan toplumsal maliyetin toplumun çeşitli kesimleri arasında adil biçimde dağıtımına vurgu yapan bir kavramdır. Ulusal ve yerel düzeyde alınan ekonomik gelişmeye ilişkin kararlar, planlama kararları ve çevresel politika kararlarında çevresel kaynakların sürdürülebilirliğinin, sosyal maliyetin paylaşılması ve kaynak paylaşımında toplumsal kesimler arasında dengenin gözetilmesini gerektirir. Ancak bu denge merkezi ve yerel düzeyde alınan çeşitli planlama ve yer seçim kararları ile hem çevresel değerler hem de dezavantajlı toplumsal gruplar aleyhine bozulmaktadır. Çevresel adalette dengenin bozulması, özellikle sosyo ekonomik açıdan çeşitlilik gösteren ve hem demografik hem de coğrafi olarak giderek büyüyen kentlerde daha belirgin biçimde gözlenmektedir. Özellikle kentsel kaynakların kullanımına ve çeşitli kentsel hizmetlerin görülmesine ilişkin yerel düzeyde alınan kararlarda, çevresel adalet ilkesinin gözetilmesi hem kentsel mekana hem de bu alanda yaşayan insanların sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına katkıda bulunacaktır. Başta Avrupa Kentsel Şartı olmak üzere birçok uluslararası düzenlemede kent planlaması ile çevresel adalet arasında çeşitli biçimlerde ilişki kurulduğu görülecektir. Bu çalışma uluslararası sözleşmelerde ve literatürde çevresel adalet kavramı, kentli hakları ve kentsel politikalar arasındaki ilişkiyi ortaya koyarak, mevcut kent planlaması yaklaşımındaki yapısal ve işlevsel değişimleri kentsel çevresel adalet bağlamında incelemeyi amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çevresel adalet, kent planlaması, kentleşme politikaları, kentli hakları.

* Bu makale 24-26 Ekim 2019 tarihinde düzenlenmiş olan Uluslararası Kamu Yönetimi Forumu'nda sunulan "Çevresel Adalet ve Kent Planlaması" başlıklı bildirinin genişletilmiş halidir.

Abstract

Environmental justice is a concept that emphasizes the relationship between human and nature in the use of environmental resources and the fair distribution of social costs arising from environmental problems among social groups. To ensure environmental justice, decisions related to economic development; planning and environmental issues must consider natural resource sustainability and balance distribution of resource and social cost among social groups. However, planning and site selection decisions affect the balance to the detriment of the environment and disadvantaged social groups. The deterioration of environmental justice is an evident particularly in cities that are growing demographically and geographically. Pursuing the principle of environmental justice, especially in decisions concerning the use of urban resources and the provision of urban services will contribute to both the urban space and the environmental rights of people. In many international regulations, especially the European Urban Charter, it will be seen that there is a relationship between urban planning and environmental justice in various forms. This study will reveal the relationship between the concept of environmental justice, urban rights and urban policies in literature and international conventions especially in the European Urban Charter and examine the structural and functional changes in urban planning and urban policy approach in the context of environmental justice.

Keywords: Environmental justice, urban planning, urban policy, urban rights.

Giriş

Çevresel adalet, çevresel koşulların yarattığı olumlu ve olumsuz sonuçların herhangi bir ayırım gözetmeksizin toplumun tüm kesimleri tarafından eşit olarak paylaşılması gerektiğine vurgu yapan bir kavramdır. Politika kararları, planlama faaliyetleri, kanunlar ve yapılan düzenlemelerle çevresel fayda ve katlanılan sosyal maliyetin ırk, cinsiyet, sosyal sınıf gözetmeksizin tüm kesimler için eşit uygulamalar sağlanması ve eşit sonuçlar doğurmasına ilişkin talepler ABD’de 1990’lı yıllarda toplumsal mücadelelerin konusu iken, hızlı kentleşme ve çevresel sorunların çeşitlenmesi ile birlikte bugün çevresel adalet sosyal, ekonomik ve çevresel eşitsizliklerin bir bütün olarak algılanması, insan hakları alanındaki gelişmeler gibi nedenlerle uluslararası düzeyde devletlerin, uluslararası örgütlerin ve sivil toplum kuruluşlarının dikkatini çekmektedir.

Çevresel kalitenin insanlar arası eşitlikle ilgili bir kavram olarak algılanması sonucu, çevresel yağma ve bozulma dünyanın her yerinde genellikle sosyal adalet, eşitlik, haklar ve insanların yaşam kalitesinin bir göstergesi olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Küresel ölçekte bakıldığında daha eşit bir gelir dağılımına sahip olan sivil özgürlüklerin ve politik hakların korunduğu, okur yazar oranının

yüksek olduğu ülkelerde hava kirliliği düzeyinin düşük olması, temiz suya erişimin ve genel hijyenin sağlandığı, buna karşılık asgari düzeyde çevresel kalitenin, gelir dağılımında adaletin olmadığı sivil özgürlüklerin korunmadığı, okur yazar oranının düşük olduğu ülkelerde bu oranın daha düşük olduğu görülmektedir. Ulusal ölçekte bakıldığında çevresel problemlerin orantısız bir biçimde yoksullar üzerinde ezici etkilerinden söz edilebilir. Kirlenici faaliyetlerin kaynakları ve çevre üzerinde baskı oluşturan en temel unsur olan üretim ve tüketim ölçeklerinin yüksek olduğu ülkelere ve toplumsal gruplara bakıldığında, yoksul kesimlerin bu olumsuz koşulları yaratmadaki etkisi tartışmasız olarak daha azdır. Ayrıca gelir düzeyi yüksek olan bireylerin ve grupların bu bozulan çevresel kaynaklardan uzakta ve iyi koşullarda yaşamak için seçenekleri varken yoksul kesimlerin aynı olanaklara sahip olmaması nedeniyle çevresel bozulmanın sonuçlarından kaçması mümkün olmamaktadır (Agyeman vd, 2003: 1-2). Bu çelişkilerin en belirgin olarak gözlemlendiği alanlar olarak kentler, çevresel adalet tartışmalarının temelinde yer almaktadır. Kentsel çevresel adalet bağlamında kentsel planlama önemli bir yer tutmaktadır. Kent planlarının kentsel alanın kentsel arazi ve diğer çevresel kaynakların kullanımına ilişkin içerdiği kararlar ile ortaya çıkardığı eşitsizlikler kentsel çevresel adalet kavramında önemli bir yer tutmaktadır.

Çalışmanın amacı, Türkiye’de kentleşme politikaları ve planlama kararlarının kentsel çevresel adalet tartışmalarının artmasıyla birlikte, kent planlaması yaklaşımlarında gözetilen ilkeler bağlamında kentsel çevresel adaleti sağlamadaki rolünü değerlendirmektir. Bu doğrultuda çevresel adalet kavramı ve kentsel çevresel adaletin kent planlaması yaklaşımlarındaki yeri literatür taraması yöntemiyle ele alınacaktır.

1. Çevresel Adalet

Çevresel adalet, ilk kez ABD’de politik bir mücadelenin odak noktası olarak ortaya çıkmıştır. 1980’li yılların ortalarında ırksal eşitlik mücadelelerinin bir parçasını oluşturmuştur. Çevresel adaletle ilişkin mücadele, çevresel koruma talepleri ve insan-insan, insan-çevre ilişkisinde mevcut eşitsizliği farklı bir bakış açısıyla, ırk, sınıf ve cinsiyet temelli olarak ele alır. Çevresel adalet kavramı eşitsizliği yalnızca insanın çevre üzerindeki belirleyici ve değiştirici rolüyle ele almaz aynı zamanda bu eşitsizliğin ırk, cinsiyet ve sınıf ayrımından kaynaklandığını öne sürer.

1980’li yılların ortalarında çevresel adaletle ilişkin mücadelenin hız kazanması, özellikle beyaz ırktan olmayan halkın pestisitlerin yol açtığı kirlilik ve kirlenici tesislerin kendi yaşam alanlarında

kurulmasına karşı yürüttükleri çevreci kampanyaların bir parçası olarak ortaya çıkmış ve zamanla bu kampanyalar, araştırmacıların, akademisyenlerin, politikacıların ve aktivistlerin ilgisini çevresel adalet olgusuna çekmiştir (Beretta, 2012: 137). Çevresel adalet çalışmaları literatürde disiplinler arası bir yaklaşımla çevresel kirliliğin farklı sosyal ve ekonomik sınıflar ile etnik gruplar üzerinde farklı etkileri olduğuna ilişkin yaklaşımla yürütülmüştür. Beyaz ırk dışında kalan insan topluluklarının çevresel zarara daha fazla maruz bırakıldığına ve tehlikeli atık depolama alanlarının konumlandığı yerlere ilişkin alışmalar ABD Genel Muhasebe Bürosu ile başlamıştır. 1983 yılında yapılan ‘‘Tehlikeli Atık Depolama Alanlarının Konumlanması, Toplumların Irksal ve Ekonomik Statleriyle İlişkisi’’ isimli alışma, ABD’nin güneyinde Afro-Amerikan toplulukların, katı atık depolama alanlarına ev sahipliği yaptığını ortaya koymuştur. Bu çalışmayı 1987 yılında Birleşik Hristiyan Kiliselerinin Irksal Eşitlik Komisyonunun ABD’de ‘‘Zehirli Atıklar ve Irk’’ başlıklı, zehirli atık tesislerinin ABD genelinde eşitsiz yerleşimini ortaya koyan çalışma izlemiştir. Çalışmanın sonucunda bu tür atık tesislerinin nerelerde konumlandırılacaklarına ilişkin fikir yürütürken ırkların yaşadıkları alanlara bakmanın yeterli olacağı ortaya çıkmıştır (Mohai vd, 2009: 406). Bu çalışmalarda ön plana çıkan ‘‘evresel ırkçılık’’ kavramı, politika, uygulama ve kararların toplumlari, gruplari, bireylere, etnik kökenlerine göre farklı biçimde etkilemesi olarak tanımlanmış ve ırk, cinsiyet ve sosyal sınıflarla ilişkili çevresel eşitsizlikleri ortaya koyan ve giderilmesi için gelişen mücadele de çevresel eşitlik hareketi olarak adlandırılmıştır (Beretta, 2012: 138). Çevresel eşitsizlik ve adaletsizliğe değinen ve bu alanda çığır açan çalışma, 1990 yılında Robert Bullard tarafından yayımlanan ‘‘Atık Depolama ve Güney Eyaletleri: Irk, Sınıf ve evresel Eşitlik’’ isimli çalışmadır. Bullard evresel adaleti, çevresel ve halk sağlığı yasaları ve düzenlemelerinin tüm halklar ve toplumlar için eşit uygulamalar sağlaması ilkesi olarak tanımlayarak, çevrenin tüm yaşamsal faaliyetlerimizi, fiziksel ve doğal dünyayı kapsadığını aynı zamanda da kültürümüzün bir parçası olduğunu ve adaletin tüm yaşam alanımızda sağlanması gerektiğini öne sürerek çevresel adalet hareketinin temelde çevreciliğin yeniden tanımlanması anlamına geldiğini ifade etmiştir (Mohai vd, 2009: 407).

1990’lı yıllardaki gelişimi içerisinde ‘evresel ırkçılık’ çevresel fayda ve zararın paylaşılmasında sınıflar ve ırklar arasında eşitliğin gzetilmemesini ifade ederek eşitsizliğe vurgu yaparken, çevresel ‘eşitlik’ kavramı çevresel ‘adalet’ kavramı ile yer değişirmiştir. Bunun temel nedeni çevresel adalet savunucularının

adalet kavramını eşitlik ve tarafsızlık kavramlarını da içeren daha geniş bir anlamla yorumlaması ve temel hareket noktalarının eşit paylaşım olmasıdır. Eşit paylaşım çevresel adaletin süreç olarak geliştirilmesinde ve adaletin dağıtımında eşitliği içermektedir. Çevresel zararın kaynağında önlenmesi ve bu süreçte hiçbir toplumsal etnik grup, sınıf ya da cinsiyet ayrımı gözetilmeksizin herkesin zarara yol açacak faaliyetin gerçekleştirilmesi için alınacak kararlara ve politika belirleme süreçlerine eşit oranda katılmasını sağlama çevresel adaletin bir süreç olarak sağlanmasını, oluşabilecek çevresel zarardan doğan maliyetin ve çevresel faydanın paylaşımında sınıf, cinsiyet ya da etnik köken ayrımı yapılmaması da çevresel adaletin dağıtımında eşitliği vurgular (Agyeman vd, 2003: 6-7). Bu süreçte çevresel adalet kavramının yerleşmesinde önemli rol oynayan bir gelişme 1991 yılında düzenlenen Ulusal Renkli Halklar Çevresel Liderlik Zirvesi'nde kabul edilen Çevresel Adalet İlkeleri olmuştur. Metnin önsözünde dünyanın tüm renkli ırklarının halklarına ait toplumların yok edilmesi, topraklarının ellerinden alınmasına karşı birleşerek, kültürlerini, dillerini ve doğal dünyaya ilişkin inançlarını kutlamak, çevresel adaleti desteklemek, çevresel olarak güvenli yaşam alanlarını geliştirecek ekonomik alternatifler üretmek, toplumlarının ve topraklarının zehirlenmesi ve insanların soykırımı uğraması ile sonuçlanan kolonizasyon ve baskılarla yok sayılan politik, ekonomik ve kültürel bağımsızlıklarının korunması için çevresel adalet ilkelerinin kabul edildiği belirtilmiştir (Environmental Justice Platform, 1991). Çevresel Adalet İlkelerinin genel çerçevesine bakıldığında geniş bir ahlaki sorumluluk ilkesiyle hem türler arası hem de insanlar arası eşitliği sağlamak için politik, hukuki ve ekonomik bir yapı öneren, bu amaçla toplumların değerlerini korumalarına olanak sağlayacak biçimde iş birliğini ve toplumsal hareketleri destekleyen bir yaklaşımla hazırlandığını ve bu yönüyle insan-çevre ilişkisine yeni bakış açısı getirebilecek bir yönü vardır (Taylor, 2000: 540-541).

Yapılan çalışmalar ve çevresel adalet hareketleri sonucu Amerikan Kongresi bünyesindeki Afro-Amerikan üyelerin oluşturduğu grup Amerikan Çevre Koruma Ajansı ile bir araya gelerek çevresel adaletsizliğe neden olan uygulamalara yönelik bir ortak çalışma yapmış bunun sonucu Çevre Koruma Ajansı harekete geçerek bünyesinde “Çevresel Eşitlik Çalışma Grubu” oluşturulmuştur. Kurul ırksal azınlıkların ve düşük gelirli grupların nüfusun geneline oranla çevresel risklere daha fazla maruz kaldığı iddiasını araştırarak 1992 yılında “Çevresel Risk: Tüm Toplumlar İçin Riski Azaltmak” başlıklı bir rapor hazırlamıştır. Raporun sonucunda

özellikle Kongre üyelerinin de önerileri üzerine Çevresel Eşitlik Bürosu kurulmuştur. 1994 yılında ismi Çevresel Adalet Bürosu olarak değiştirilmiştir. 1994 yılında yayımlanan 12898 sayılı “Azınlıklar ve Düşük Gelirli Topluluklar İçin Federal Eylemler” başlıklı kararname ile sivil bir girişim federal bir zorunluluğa dönüşmüş, 1995 yılında Çevresel Adalet Stratejisi hazırlanmış (Beretta, 2012: 139), böylece çevresel adalet kavramı yalnızca toplumsal olarak tartışılan bir kavram olmaktan çıkarak federal düzeydeki tüm kamusal politikalara entegre edilen genel bir ilke haline gelmiştir (Laurent, 2011: 1846). Stratejide çevresel adalet, çevresel kanun, düzenleme ve politikaların geliştirilmesi ve uygulanmasında ırk, renk, etnik köken ya da gelir düzeyine bakılmaksızın tüm insanların eşit muamele görmesi ve anlamlı biçimde katılımının sağlanması olarak tanımlanarak, herkesin çevre ve sağlık açısından ortaya çıkabilecek zararlardan eşit biçimde korunması ve sağlıklı bir çevrede yaşamak, öğrenmek ve çalışmak için karar alma süreçlerine eşit ölçüde katılımının sağlanması ile buna ulaşılabileceği belirtilmiştir (Laurent, 2011: 1847).

Çevresel adalet kavramı politik ve akademik çevrelerce kabul gördükçe ABD sınırlarını aşarak uluslararası düzeyde faaliyet gösteren kurumların gündemlerine girmiştir. Bunun bir sonucu olarak da Avrupa Birliği (AB) de kavramın gelişiminde önemli rol oynamıştır. Avrupa’da kavramın gelişimi ABD’den farklı olarak sosyal adalet çerçevesinde olmuştur. Avrupa’da çevresel adalet ekonomik gelişme sonucu çevresel sorunların etkilerinin küresel, ulusal, yerel ve bölgesel düzeyde ortaya çıkardığı eşitsizlikler çerçevesinde bir sorun alanı olarak ortaya çıkmıştır (Laurent, 2011: 1848). Çevresel ve sosyal çerçeveden ele alınan çevresel adalet AB’de üye devletler ve kurumları aracılığıyla gelişmiştir. Bu anlamda çevresel adalet ilkesinden ilk kez söz edebileceğimiz kurumsal düzenleme, 1998 yılında kabul edilen Birleşmiş Milletler Avrupa Ekonomik Komisyonu Bilgiye Erişim, Karar Alma Süreçlerine Halkın Katılımı ve Çevresel Konularda Yargıya Başvuru (Aarhus) Sözleşmesi’dir. Sözleşmenin 1. maddesinde, şimdiki ve gelecek kuşakların her bir bireyinin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkını korumak ve geliştirmek için bilgiye erişim, karar alma süreçlerine halkın katılımı ve çevresel konularda yargıya erişim hakkını garanti altına alır ifadesi yer almaktadır. Üye devletlerin kendi sınırlarındaki kamusal politikalarda çevresel adalet ilkesine yer vermesi 2000’li yılların başlarında gerçekleşmiştir. 2002 yılında, İskoçya Başbakanı İskoçya’da öncelikli olarak çevresel açıdan dikkate alınması gereken grupların sanayi kirliliği, araç emisyonu, çöplerle dolu sokaklar ve grafitilerle kaplı duvarlar arasında kötü yaşam

kalitesi süren düşük gelirli nüfus olduğunu ve yaşam kalitesinin sağlanması için çevresel adalet taleplerinin karşılanması gerektiğini, çevresel ve sosyal adaletin politika ve öncelikleri arasında yer aldığını belirtmiştir. 2007 yılında İngiltere’de yayınlanan bir raporda Çevre Ajansı çevresel eşitsizliğin İngiltere’de önemli bir sorun olduğunu öne sürerek düşük yerel çevresel kalite ve çevresel mal ve hizmetlere erişimde farklılaşan olanakların toplulukların çevresel risklere maruz kalma riskini arttırdığı gibi etkilerinin de farklı olmasına neden olduğunu bunun da en çok yoksul ve sosyal olarak dışlanmış toplulukları etkilediğini öne sürmüştür (Laurent, 2011: 1848). Çevresel adaletin Avrupa’daki gelişimine bakıldığında sürdürülebilir gelişmenin eşitlik ve adalet yaklaşımının etkileri belirgin olarak görülmektedir. Sürdürülebilir gelişmenin kuşaklararası ve kuşak içi adalet olgusunu güçlendirmiştir. Sürdürülebilir gelişmenin özellikle kaynak paylaşımı ve dağıtımı konusunda gelecek kuşakların haklarının gözetilmesi gerekliliği kuşaklararası adaleti ön plana çıkarırken, ekonomik ve sosyal gelişmenin çevresel kaynakların geliştirilmesiyle mümkün olabileceğine ilişkin vurgusu kuşak içi adaleti sağlamaya yöneliktir. İskoçya ve İngiltere’deki gelişmeler ve Aarhus Sözleşmesi’nin temel yaklaşımına bakıldığında bu durum açıkça görülmektedir.

2. Kentsel Çevresel Adalet

Kentler, insan eliyle üretilmiş, sosyal, ekonomik ve çevresel öğeleri içeren ve bu öğelerin birbirleriyle ilişkileri doğrultusunda gelişen alanlardır. Kentsel çevreyi biçimlendiren ekonomik, sosyal ve politik unsurlar olmuştur. Tarihin hemen hemen her döneminde farklı kültürlerden farklı sosyo ekonomik sınıflardan insanların bir arada yaşadığı alanlar olmaları nedeniyle yaşam ve çalışma koşulları açısından farklı fiziksel çevresel özellikler göstermişlerdir. Bu farklı özellikler beraberinde kentte yaşayan kesimler arasında da eşitsizlikler yaratmıştır. Özellikle 19. yy’dan itibaren sanayileşme ve buna bağlı olarak da kentleşmenin hızlanması kentsel alanların gelişiminin kentte yaşayanlar açısından yarattığı eşitsizlikler açısından dikkat çekicidir. Fiziksel çevredeki bozulmanın etkileri şiddetle hissedilmeye başlanmış olup dönemin kentlerine ilişkin yapılan çalışmalar özellikle kentsel alanların çevresel özelliklerinin yarattığı sağlıksız yaşam koşullarını ön plana çıkarmıştır. Bu sağlıksız yaşam koşulları, doğal çevrenin dönüştürülmesi ve sosyal ilişkilerin değişimi sanayileşmeye bağlı kentleşme sürecinden kaynaklanmış ve sonuç özellikle kentlerin düşük gelirli işçi gruplarını etkilemiştir. 20. yy’a gelindiğinde kentsel alanların göçlerle, plansız büyümeleri hızlanmış kentsel alanlar hem

sosyo-ekonomik hem kültürel açıdan değişime uğramıştır. Bu süreçte kentsel gelişimde eşitlik azınlıklar (etnik ve kültürel) ve dezavantajlı gruplar (düşük gelirli, işsiz ve eğitimsiz) aleyhine bozulmaya başlamıştır. 20. yy'ın sonları ve 21. yy küreselleşme ve neo-liberal politikalar doğrultusunda planlanan ve gelişen kentler sosyo-ekonomik açıdan barındırdığı çeşitlilik ve politika uygulamaları sonucunda tartışmalı alanlar haline gelmişlerdir.

Çevresel adalet kentsel alanda, özellikle düşük gelirli nüfus, renkli ırklar, azınlıklar ve dezavantajlı grupların yaşadığı, yerler için önemli bir sorundur. Sosyal ve ekonomik olanaklardan yoksunluk, kaynaklara erişim olanaklarının sınırlı olması kentsel nüfusun bu kesimlerini çevresel kalitenin daha düşük olduğu yerlerde yaşamak durumunda bırakmıştır. Buna ek olarak politik alandan da dışlanma ve yönetsel ilgisizlik kentsel alanda çevresel eşitsizliklerin belirgin hale gelmesine neden olmaktadır. (Corburn, 2017: 61). Bu durum kentsel alanda çevresel adalet tartışmalarının, ekonomik ve sosyal boyutları olan çevresel eşitsizliklerden kaynaklandığını göstermektedir. Kentsel evresel adaletin ekonomik boyutu kaynak ve arazi kullanımına ilişkin düzenlemelerle yakından ilişkiliyken diğer sosyal boyutu kentsel alanda farklı nüfus gruplarının yaşıyor olmasıyla ilgilidir (Gelobter, 1994: 845).

Kentsel alanda kaynak ve arazi kullanımına ilişkin politika ve kararlar kaynakların ve arazinin ulaşılabilir olmasına olanak sağlaması bakımından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Özellikle kentsel arazinin ekonomik olarak değişim değeri ile kullanım değeri arasındaki farkın arazi kullanım ve planlama kararları ile açılması kentsel çevresel adalet bağlamında önemli bir tartışma konusudur. Planlama kararları ile kentsel arazinin çeşitli amaçlara göre geliştirilmesi ya da yeniden düzenlenmesi sonucu kullanım ve değişim değerleri de değişim gösterir. Bu kararlarla kentsel arazinin bedelini belirleyenler ile bu arazileri kullananlar arasında yaşanan çelişki ve çatışmalar kentsel alanda yaşanan çevresel mücadelenin temel bileşenlerindedir (Gelobter, 1994: 845). Bununla birlikte arazilerin kullanım amaçları belirlenirken özellikle çevresel açıdan belirgin ve olumsuz sonuçlar doğurabilecek arazi kullanım kararları kentte yerleşim için uygun olmayan alanlar yaratarak bu alanlarda çevresel kalitenin bozulması bağlamında eşitsizlik yaratmaktadır. Çevresel ve kentsel planlama kararlarıyla kentsel arazi ve kaynak dağılımında eşitsizliğe ek olarak, bu alanlarda yaşayanların karar alma süreçlerine katılım olanaklarının sağlanmaması kentsel alanda çevresel adalet dengesini bozmaktadır. Bu bağlamda kentte yaşayan çeşitli sosyo-ekonomik, etnik ve dezavantajlı gruplar arasında eşitliği gözeten ve katılımcı

yaklaşımların kentsel çevresel adaleti sağlamada önemli bir rol oynadığı görülmektedir.

3. Kent Planlaması Yaklaşımları ve Kentsel Çevresel Adalet

Kamu Yönetimi Sözlüğü'nde planlama, "... önceden saptanmış hedef ya da hedefler, yine önceden saptanmış sürede ulaşmak için izlenecek yön ve yöntemleri belirleme eylemi" olarak tanımlanmaktadır (Bozkurt vd., 1998:206. akt. Kalabalık, 2014:43). Kent planlaması ise "Ulusal bir yerleşme ve kalkınma planı çerçevesi içinde bilimsel yöntemlere göre yapılan araştırmalara dayanarak, plan, program ve projelerin hazırlanmasını ve bu amaçla girişilecek çabaların gerçekleştirilmesini de kapsayan bir sanat ve çalışma alanı" şeklinde tanımlanmaktadır (Yavuz, 1955. akt. Keleş, 2017:114). Öte yandan Keleş (2017:115) kent ve bölge planlaması kavramını da içerecek şekilde bir genişliğe sahip olan çevre planlaması kavramının da kullanılmaya başlandığını, ancak Kentbilim (Şehircilik) sözcüğünün hem kapsamının genişliği hem de çevre sorunlarını da kapsaması bakımından tercih edildiğini belirtmektedir. Bu kavramsal değerlendirmelerin ötesinde her bir kuramsal yaklaşımın içinden yükseldiği zaman ve toplumsal koşullara göre planlama kavramına ve dolayısıyla kent planlaması kavramına yüklenen anlam ve işlevler de farklılıklar göstermiştir.

Gerek modern gerekse ondan önceki kent ve kentleşme süreçlerinde planlama en temel olgulardan biri olarak göze çarpmaktadır. Antik Yunan kentlerinden Mezopotamya kentlerine ilk uygarlıkların kentlerinin genel olarak bir plan dahilinde gelişme gösterdikleri bilinmektedir. Ancak sanayileşme süreciyle birlikte kent planlaması olgusunun kentleşme açısından önemi ve niteliği farklılaşmıştır. Toplumsal gelişmelere koşut olarak kent planlamasına yüklenen anlam da gittikçe önem kazanmıştır. Kent planlaması bu süreçte fiziksel ve estetik düzenlemeleri ön plana alan yaklaşımlardan, kentlerin sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel yönlerini de içeren yeni kuramlara doğru bir gelişme izlemiştir. Böylece klasik kent planlamasından, geniş kapsamlı kent planlamasına, oradan da çoğulcu planlama anlayışına dek uzanan bir süreç yaşanmıştır (Ersoy, 2007). Bu süreç ana hatlarıyla aşağıdaki başlıklarda ele alınacaktır.

Klasik Kent Planlaması Yaklaşımı: Özellikle sanayileşme sürecinin ilk aşamalarında sanayileşmenin etkisiyle kentlerde yaşam koşullarının olumsuz etkilenmesi ile kentlerin fiziksel ve estetik açıdan planlanmasına odaklanılmıştır. 20 yy.'a gelindiğinde kentlerin

büyüme süreçlerine ve eğilimlerin yönelik kentlerin farklı işlevlerine ayrılmış fiziksel mekânların yaratılmasına odaklanan klasik planlama anlayışı planlamayı teknik bir işlev olarak ele almıştır (Özbek Sönmez, 2012: 286). Planlama sürecinde, etüd ve araştırma, fiilen plan yapma ve planı uygulama aşamalarını içeren bu yaklaşımın, kentler için alternatif planlar hazırlamaya elverişli olmadığı, daha çok fiziksel çevre ile toplumsal bozukluklar arasında bir nedensellik ilişkisi bulunduğu varsayımından hareket edildiği belirtilmektedir (Keleş, 2017: 145-146).

Geniş Kapsamlı Kent Planlaması: Bu yaklaşımda planlama bir toprak kullanım planı değil kentin tüm gelişmesinin bir aracı olarak görülmekte, fiziksel yönlerin ötesinde kentin toplumsal, ekonomik ve yönetsel yönleri de dikkate alınır (Keleş, 2017: 148). 2. Dünya Savaşı'nın ardından geniş kapsamlı ve akılcı planlama anlayışı yararcılık felsefesine dayanarak tek tek bireylerin değil toplumun refahını en çoğa çıkarmayı benimsemekte (Ersoy, 2007: 75) ve kamu yararının sağlanmasına yönelik düzenlemeleri devletin hakim ideolojik bakış açısıyla hedef almaktadır (Özbek Sönmez, 2012: 286-287).

Çoğulcu ve Savunucu Planlama: Günümüzde kent planlaması yalnızca kentsel estetiği değil, kentin sosyal, ekonomik, siyasal ve kültürel özellikleri açısından da planlanmasını gerektirmektedir. Bu bağlamda kent planlamasının toplumun tüm kesimlerini kapsayan bir niteliği olması gerekmektedir. Bu gelişmeler sonucunda Paul Davidoff tarafından 1960'lı yıllarda geliştirilen Savunmacı Planlama yaklaşımı toplumun farklı kesimlerinin özellikle de yoksul kesimlerinin çıkarlarını gözetken birden çok plan yapılması fikrine dayanması bakımından dikkat çekicidir (Ersoy, 2007: 199). Bu yıllar hem ABD hem de Avrupa'da önemli toplumsal gelişmeler yaşandığı yıllardır. Özellikle ABD'de kentsel planlamanın toplumun elit kesiminin çıkarlarına uygun bir biçimde düzenlenmiş olduğuna yönelik eleştiriler, özellikle de dışlanan kent yoksulları, azınlıklar ve renkli ırktan olan nüfusun daha fazla hak talebinde bulunması (Ersoy, 2007:222-223) Savunmacı Planlama yaklaşımının benimsenmesine de yol açmıştır.

Davidoff'a (2013) göre yoksulluk ve ırkçılık planlamanın ahlaki olarak yönelmesi gereken bir zorunluluk olup, planlamanın toplumun çeşitli kesimleri arasında kaynaklara ulaşmak açısından mevcut farklılıkların ortaya çıkardığı olumsuz sosyal koşulların giderilmesinde yeniden dağıtıcı bir yaklaşım benimsemesi

gerekmektedir, ancak bu koşullarda adalet ve eşitlik sağlanabilir. Savunmacı planlamanın temel aldığı etik değer olarak adaletin ve eşitliğin sağlanması Davidoff'un görüşünde yer verdiği yeniden dağıtımın hakça yapılması ile sağlanabilir. Adalet bu çerçevede sosyal adaleti temsil etmekte ve sosyal adalet, daha büyük kesimlerin çıkarları karşısında küçük grupların haklarının feda edilmesi yaklaşımını kabul etmemektedir (Ersoy, 2007: 77). Bu yaklaşımı benimseyen bir başka görüş Herbert Gans tarafından öne sürülen, kentsel yoksulluğun azaltılması ve kentsel toplumda dezavantajlıların koşullarının iyileştirilmesi konusunda planlıların sorumlulukları olduğuna ilişkin görüştür (Özbek Sönmez, 2012: 287). Planlama yaklaşımlarındaki bu dönüşüm sonucunda planlamanın yalnızca kentlerin fiziksel koşullarını değil aynı zamanda sosyo-ekonomik ve kültürel yapılarını da dikkate alıp geliştirmeyi hedeflemesi gerektiği yönündeki düşünce çevresel adalet hareketinin temel hareket noktası ile örtüşmektedir. Çevresel adalet hareketi çevresel iyi ve/veya kötü ile fayda ve zararın hakça paylaşılması, bu bağlamda toplumun çeşitli kesimleri arasında ekonomik, politik ve yönetsel kararlarla yol açılan ayrımcılığın ortadan kaldırılması talebiyle hareket etmektedir. Kentsel alanda ortaya çıkabilecek eşitsizliklerin ortadan kaldırılmasında planlamanın rolü dikkate alındığında Savunmacı Planlama yaklaşımının hem tarihsel hem de olgusal olarak çevresel adalet kavramı ile yakınlığı önem kazanmaktadır.

Kentsel alanda çevresel adalet kentsel kaynakların ve çevresel iyi ve/veya kötünün yeniden bölüşümün hakça sağlanması olarak ele alındığında kentsel gelişme ve kentte yaşayan nüfusun kentlerin gelişimi sürecinde sahip oldukları haklar ile ilişkili olarak uluslararası düzeyde yapılan düzenlemelerin de kentsel çevresel adaleti sağlamada planlama yaklaşımlarını geliştirici bir rolü olmuştur. Kentsel gelişme bağlamında en önemli uluslararası belgelerden biri olan, Avrupa Konseyi tarafından 1992 yılında kabul edilen ve 2008 yılında yenilenen Avrupa Kentsel Şartı'nın hükümleri esasında çoğulculuğa odaklanan Savunmacı Planlama anlayışı ile ortak bir zemini paylaştığı söylenebilir. Avrupa Kentsel Şartı'nda temel kentli hakları sıralandıktan sonra, bu haklardan kentte yaşayan herkesin yaş, cinsiyet, etnik köken, dil, din, siyasal düşünce ve sosyo-ekonomik statü ayrımı gözetmeksizin yararlanabileceği ifade edilmektedir. Avrupa Kentsel Şartı'nda yer alan temel kentli haklarının, her türlü kirlilikten, bozuk, çarpık kentsel çevrelerden arınma hakkı, yaşadığı kentsel çevreyi demokratik koşullarda denetleyebilme hakkı, insanlık onuruna yaraşır bir konut edinebilme hakkı, sağlık ve kültür hizmetlerinden yararlanma hakkı ve dolaşım özgürlüğü (Keleş ve

Mengi, 2014: 44-45) biçiminde sıralanmıştır. 2008 yılında yenilenen Avrupa Kentsel Şartı II: Yeni Bir Kentlilik İçin Manifesto'da kentlerdeki mekânsal eşitliğin kaynakların yeniden dağıtımı ile mümkün olabileceği belirtilerek, sũrdũrũlebilir kentsel gelişmenin sosyal eşitlik sağlanmadan gerçekleşemeyeceği ne sũrũlmũřtũr. Bununla birlikte kentlerin tek başlarına değil yayılım alanları ve diğer kentlerle ilişkileri bağlamında değerlendirilerek kentlerde yoksulluğun, sosyal ve mekânsal farklılıklarla belirgin hale geldiği, yoksulluğa ek olarak kentlerin dezavantajlı gruplarının özellikle çevresel bozulmanın en fazla olduğu alanlarda yoğunlaşmış olmasının eşitsizlikleri bũtũnleřtirdiđi ifade edilmiştir. Sũrdũrũlebilir gelişme kentsel alandaki sosyoekonomik ve çevresel adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri gidermek için uygun politikaların geliştirilmesinde yol gösterici ilke olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede değerlendirildiğinde sũrdũrũlebilir gelişmenin ekonomik, sosyal ve çevresel gelişmeyi birlikte gerçekleştirmek ve bu sũrete kuşak içi ve kuşaklararası adaleti sağlamak temel hedefine uygun olarak yoksulluk ve mekânsal eşitsizlikleri gidermeyi amaçlayan ve kaynaklara erişimde eşitliği hedef alan yeniden dağıtım prensibini ve katılımcılığı temel alan planlama yaklaşımları esas olmaktadır.

Sonuç

Çevresel adalet, çevresel kaynakların paylaşılmasını içerdiği gibi, çevresel unsurların değişikliğe uğramasının olumlu ve olumsuz sonuçlarının paylaşılmasını da içermektedir. Bu anlamda gerek kaynak kullanımı gerekse kaynak kullanımından sağlanan fayda ve zararın blũřũmũnde kentsel alanlarda adaletsizlik daha belirgin olarak gözlenmektedir. Bu dengesizliğin daha belirgin olarak gözlenmesi kentsel alanlarda yapısal olarak sosyo-ekonomik çeşitlilikten fazla olması yanında kũltũrel ve etnik eşitliliklerden de kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte kentlerin gelişimine yönelik oluşturulan politikalar, yönetsel mekanizmalar ve planlama faaliyetleri ile mevcut eşitsizlikler daha belirgin hale gelmektedir. Bununla birlikte kentsel alanların giderek bũyũmesi ve bũyũyen kentlerin birbirinden bağımsız olarak ele alınan sorunları ve özellikleri eşitsizliklerin etkilerini giderek arttırmakta ve etki alanını genişletmektedir. Bu durum kentsel alandaki sosyo-ekonomik ve çevresel alandaki eşitsizliklerin kentlerdeki yoksul kesimler ile dezavantajlı gruplar aleyhine genişlemesi ve çevresel adaletin bozulması sonucunu doğurmaktadır.

Bu bağlamda kentsel gelişmeye yönelik kararlar içerisinde kentsel alanların planlanması bu eşitsizlikleri belirginleştirmede ve ortadan kaldırmada önemli bir rol oynar. Kent planlaması yaklaşımlarında gözlenen değişimler bu rolün önemini ortaya koymaktadır. Kent planlamasında temel alınan yaklaşımların estetik ve fiziksel kusurları ortadan kaldırarak toplumsal sorunların çözülebileceği düşüncesinden, sosyo-ekonomik, kültürel ve çevresel gelişmeyi hedefleyen ve çevresel kaynakların eşit biçimde paylaşılmasını gözeten katılımcı yaklaşımlara doğru dönüşümü kentsel alandaki eşitsizliklerin giderilmesi yönündeki toplumsal talepler ve uluslararası düzeydeki düzenlemelerle birlikte gerçekleştirmiştir. Kent planlamasında toplumun çeşitli kesimlerinin çıkarlarını gözetmek ve kentsel kaynakların yeniden paylaşımı yoluyla sosyal adaletin sağlanmasını hedefleyen bir yaklaşım benimseyen Savunmacı Planlama yaklaşımı kentsel çevresel adaletin sağlanması açısından önemli bir araç olarak ortaya çıkmaktadır. Savunmacı Planlama yaklaşımının dayandığı çoğulculuk anlayışı toplumun tüm kesimlerinin temsil edilmesini sağlamak amacıyla katılımcılığı desteklemektedir. Sürdürülebilir gelişmenin adalet yaklaşımının kuşak içi ve kuşaklararası adaleti gözetten bir kaynak kullanma ilkesini benimsemiş olması, çevresel adaletin kaynak bölüşümü talepleriyle, gelişmeyi ekonomik, sosyal ve çevresel boyutları ile ele alması çevresel adaletin sosyal adalet anlayışıyla örtüşmektedir. Bu bağlamda sürdürülebilir gelişme hedeflerinin çevresel adalet talepleriyle örtüşmesi, kentsel çevresel adaletin sürdürülebilir kentsel gelişme politikaları yoluyla gerçekleştirilebileceğini göstermektedir. Savunmacı Planlama yaklaşımının sosyal adaleti sağlamaya yönelik etik temeli ve kaynakların hakça paylaşımını sağlama hedefi aynı zamanda sürdürülebilir kentsel gelişmeyi de gerçekleştirmek açısından önemli bir araç olarak değerlendirilebileceğini ve kentsel çevresel adaletin temel ilkelerini desteklediğini göstermektedir. Bu çerçeveden ele alındığında Savunmacı Planlama yaklaşımı uluslararası düzeyde belirlenmiş ve kabul görmüş olan belgelerde de yer alan ve temel insan hakları olarak kabul edilmiş olan kentli hakları ve çevre haklarını da hayata geçirmek yolunda önemli bir araç olarak değerlendirilebilir. Türkiye’de planlama çalışmalarının araştırmanın temel konusunu oluşturan kentsel alanlarda arazi kullanım ve kaynak paylaşımında adaleti sağlamaya yönelik, sürdürülebilir kentsel gelişmeyi hedef alan yaklaşımları benimseyerek giderek artan eşitsizliği gidermeye dönük uygulamalara olanak tanınması kentleşme politikalarının odak noktası olmalıdır.

Kaynakça

- Agyeman, J., vd. (2003). Joined-up Thinking: Bringing Together Sustainability, Environmental Justice and Equity, (Ed. J. AGYEMAN vd.), *Just Sustainabilities: Development in an Unequal World* içinde (1-19), UK ve USA.
- Beretta, I. (2012). Some Highlights on the Concept of Environmental Justice and Its Use, *e-cadernos CES*, 17, 136-162.
- Bozkurt, Ö., Ergun, T. ve Sezen, S. (1998). *Kamu Yönetimi Sözlüğü*. Ankara: TODAİE Yayınları.
- Corburn, J. (2017). Concepts for Studying Urban Environmental Justice. *Curr Envir Health Rpt.*, 4, 61-67.
- Davidoff, P. (2013). Redistributive Function in Planning: Creating Greater Equity Among Citizens of Communities, (Ed. Burchell R.,W. ve Sternlieb G.), *Planning Theory A Search for Future Directions* içinde, Transaction Publishers. 08.10.2019 tarihinde https://books.google.com.tr/books?id=4ZdeGD271IgC&prints=ec=frontcover&source=gbs_ge_summary_r&cad=0#v=onepage&q&f=false adresinden alınmıştır.
- Ersoy, M. (2007). *Kentsel Planlama Kuramları*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Ersoy, M. (2007), Planlamada Etik Değerler: Eşitlik ve Sosyal Adalet, *Planlama Meslek Alanı: Geçmişten Geleceğe*, 31. Dünya Şehircilik Kolokyum Kitabı, TMMOB, ŞPO, 73-86.
- Gelobter, M. (1994). The Meaning of Urban Environmental Justice. *Fordham Urban Law Journal*, 21 (3), 841-856.
- Kalabalık, H. (2014). *İmar Hukuku Dersleri*. İstanbul: Seçkin Yayıncılık.
- Keleş, R. ve Mengi, A. (2014). *İmar Hukuku*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Keleş, R. (2017). *Kentleşme Politikası*. Ankara: İmge Yayınevi.
- Laurent, E. (2011). Issues in Environmental Justice within the European Union. *Ecological Economies*, 70, 1846-1853.
- Mohai P. vd. (2009). Environmental Justice, *Annual Review of Environment and Resoruces*, 34, 405-430.
- Sönmez, Ö.İ. (2012). Kent Planlama ve Adalet İlişkisinin Değişen İçeriği. *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, 24 (98), 288-300.
- Principles of Environmental Justice*, 1991, 25.09.2019 tarihinde <https://www.ejnet.org/ej/principles.html> adresinden alınmıştır.
- Taylor, D.E. (2000). The Rise of the Environmental Justice Paradigm: Injustice Framing and the Social Construction of Environmental Discourses, *American Behavioral Scientist*, 43 (4), 508-580.
- Yavuz, F. (1955). *Şehircilik*. Ankara: AÜ SBF Yayını.